

A, Á

absztrakt költészet: a modern költészetnek az a típusa, amely értelem nélküli, kitalált szavakból hozza létre a költeményeket. Képviselői jelentéstartalomtól megfosztott kifejezésekből a szózene, a tiszta hangzás kifejezésére szorítkoztak. A szakirodalomban szokták konkrét költészetnek is nevezni, bár épp a tartalom absztrakt volta az egyik leglényegesebb ismertetőjegye. A hangulati hatás megteremtését az akusztikai eszközök segítségével igyekeznek biztosítani. Teoretikusai arra hivatkoznak, hogy értelmetlen szavakat a gyermekversekben és népdalokban gyakran találhatunk. Mindez igaz, ám azzal a különbséggel, hogy ott csak elvétve, mellékesen, más szavak közé ágyazva fordulnak elő. Az orosz formalista iskola tulajdonképpen szintén ezt a felfogást vallotta; képviselői külön is foglalkoztak az ún. értelmetlen túli nyelv esztétikájával (*zaumnij jazik*). Így nem véletlen, hogy az orosz irodalomnak is van egyénisége, aki kísérletezett az effajta költészettel (V. Hlebnjikov). A magyar irodalomban e sajátos költészet nemigen talált követőkre. Csupán Weöres S. *Barbárdal* c. versét hozhatjuk fel példának. Ő azonban az értelmetlen szavakból álló költeményt „lefordította” magyarra. A vers eredeti és lefordított szövegének első versszaka:

„Dzsá gulbe rár kicsere
áj ni musz tasz emo
áj ni mantükvantasz emo
adde ni marwa bato! jaman!

Szél völgye farkas fészke
mért nem őriztél engem
mért nem segítettél engem
most nem nyomna kő! aj aj!”

Voigt Vilmos megállapítása szerint a vers egyértelműen a strófikus líra formáját követi, s vitathatatlanul folklórutánc. A halandzsformaalkotás belső tagoltsága ugyanis ráolvasásos jellegre mutat; s e tulajdonsága folytán tipikus példája a →*neofolklorizmusnak*.

abszurd dráma: a 2. világháború utáni drámaírói irányzat, mely a technikai civilizáció elgépiesített társadalmának látomásából, és a létbizonytalanságtól, az atomhaláltól való rettegeésből nőtt ki. Műfaji szempontból a következő sajátosságok jellemzik: a cselekmény és a bonyodalom hiánya, töredezettsége, illogikus volta, a motiváció hiánya, a kompozíció szabálytalansága, a nyelv kiüritése, valamint elidegenítő hatású frázisok és klisék alkalmazása, továbbá a →*groteszk*, a nonszensz elemek, az akasztófahumor beépítése a mű egészébe. Maga a kifejezés A. Camus-tól származik, de a drámaelméletben a budapesti születésű M. Esslin honosította meg, aki 1961-ben adta ki a *The Theatre of the Absurd* (Az abszurd színház) c. művét. Létrehozói és legjelentősebb képviselői francia művészek: S. Beckett, E. Ionesco, A. Adamov, J. Genet. Akadtak követői más országokban is: M. Frisch Svájcban, E. Albee Amerikában, S. Mrožek és T. Rózevicz Lengyelországban, V. Havel Csehszlovákiában. A magyar irodalomban elsősorban Örkény I. drámáiban érezhető az irányzat hatása. Az ~ főleg a 2. világháború utáni fejlett nyugati országok jóléti társadalmának individualista törekvéseit bírálja sajátos módon. Az embert telhetetlen lénynek tekinti. E. Ionesco *Kopasz énekesnő* c. művében hosszú párbeszédet ír le nagyon is banális mondatokból, de a darab szereplői úgy gondolják, hogy kellemesen szórakoznak. Az ~ leghíresebb terméke S. Beckett *Godot-ra várva* c. műve. Ketten várnak valakit, aki azonban nem jön, nem érkezik meg soha. Ez a történet. Az is előfordul, hogy szereplők nélküli dráma játszódik le a színpadon, vagyis a szereplők mindvégig ismeretlenek maradnak a néző számára (H. Pinter: *A gondnok*). E drámákban általában a cinizmus dominál, a minden illúziótól megfosztott ember tengődése, kiszolgáltatottsága a társadalom adta beskatulyázottság révén. A cselekménytelen „történetek” azonban bizonyos értékeket is hoztak a drámairodalom további fejlődésére nézve. Különösen a szimbólumként kialakított gesz-

tusok játszanak benne fontos szerepet. A darabok általában röviddek, olykor egyfelvonásosak. A szimbólumrendszerek alkalmazása fontos újításnak számít, ami a modern ember számára sokszor jobban megfelel, mint a dekoratív eszközökben gazdag színház. Ez azonban aligha hosszabbíthatja meg az ~ fennmaradását és további fejlődését. Sorsa a divatéval azonos: hirtelen tűnt fel, népszerűsége tett szert, de rövid idő alatt fokozatosan háttérbe szorult.

adaptáció (latin *ad* 'hozzá' és *aptatio* 'alkalmazás'): valamely művészeti alkotásnak egy másik művészet formanyelvére átírt változata; regény vagy más irodalmi alkotás színrevitele, megfilmesítése, megzenésítése, esetleg átdolgozása bizonyos követelmények értelmében. Így különböző típusai lehetnek: 1. Alkalmazás, átdolgozás, a mű szövegének megváltoztatása azzal a céllal, hogy az más közönség számára vagy más műfajban, művészeti ágban is sikert arasson. Ilyen átdolgozás például Mikszáth K. *Különös házasság* c. vagy Jókai M. *A kőszívű ember fiai* c. regényének megfilmesítése; Erkel F. *Bánk bán* c. operája szintén irodalmi alkotás, Katona J. színműve alapján készült. Közismert példája az ~nak az irodalmi művek átírása az ifjúság számára: klasszikussá vált esete ennek a Ch. és M. Lamb által készített *Shakespeare-mesék*. Adaptációs műnek számít F. Loewe *My fair Lady* c. musicalje is, amelynek előszövegétől G. B. Shaw *Pygmalion* c. drámája szolgált. Napjainkban a színpadi ~ mellett az irodalmi művek rádiójátékká, televíziójátékká történő átdolgozása is gyakori, már-már vetekszik a művek megfilmesítésével. ~ tehát a Németh L. *Irgalom* és Déry T. *Felelet* c. regényéből készült tévéfilm is. Az előszövegből többféle utószöveg is születet: Móricz Zs. *Légy jó mindhalálig* c. regényének van színmű-, film-, hangjáték- és diafilm változata, de alkottak belőle operát is. 2. A modernizálás, a korszerűsítés az eredeti művet leginkább érintetlenül hagyó esete az ~nak, amikor főleg a mű stílusát igazítják egy későbbi kor megváltozott nyelvhasználatának igényeihez. Móricz Zs. így dolgozta át Kemény Zs. *Rajongók* c. regényét. 3. Változtatások a fordításokban az eredeti szöveggel szemben. Az olyan változtatásokat értjük rajta, amelyek által a műfordító az átvevő nyelv kultúrkódjához, irodalmi és művészeti

hagyományaihoz próbálja hasonítani az eredeti alkotást. Ezek a változtatások érinthetik mind a tematikai szintet (a cselekmény helyének megváltoztatása, hazai környezetbe ágyazása), mind a nyelvi szintet (a nevek megváltoztatása, a helynevek felcserélése), mind a ritmikai szintet (a szótagszámláló-hangsúlyos vers felcserélése időmértékessel). A 19. sz. közepéig a fordító tetszés szerint bánhatott az idegen szöveggel, s tömérdek tematikai változtatást hajthatott végre rajta. Újabban a nyelvi és a ritmikai változtatások vannak túlsúlyban. Az ~ sok példáját találjuk J. Hašek magyar fordításaiban: *Himalája nad Řípem – Himalája a szemétdomb fölött; děti z Korouпова – darázsdi gyerekek; Macoun – Matykó* (Tóth Tibor fordításai).

adoma: rövid, vidám csattanós történet. Az \rightarrow *anekdotától* eltérően nem valóságos személyeket, hanem elvont típusokat (a skót, a cigány, a zsidó, a gróf stb.) szerepeltet.

adóniszi verssor: egy daktilusból és egy spondeusból vagy trocheusból álló verssor; leggyakrabban a szapphói versszak záró, azaz negyedik soraként szerepelt. Képlete: $-\cup\cup/ -\cup$ (\rightarrow *daktilus*, \rightarrow *spondeus*, \rightarrow *trocheus*, \rightarrow *szapphói versszak*). Áprily L. alkalmazta *Március* c. költeményében, teljesen tisztán az első két verssorban:

„Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.”

aforizma (görög *aphorizmosz* 'körülhatárolás', 'meghatározás'): életbölcességet, elmés gondolatot, erkölcsi igazságot vagy ötletet tömör, szellemes formában kifejező, velős mondás. Fónagy I. szerint rendkívül tömören és élesen megfogalmazott általános érdekű állítás, gondolatalakzat. Legszembetűnőbb sajátossága a rövideg, általában az egy mondatból állók vannak túlsúlyban. Szerkezetében szerepe lehet a szójátéknak is. Állandó, lényeges tulajdonsága a közhelytől való elkanyarodás, az új összefüggések feltárása. Vannak közismert ~k is: „A szobor már benne van a márványtömbben, csak a felesleget kell lefejtani róla” (B. Mi-

chelangelo). A legtöbb ~t az íróknak köszönhetjük. A világirodalomban főleg O. Wilde műveiben találunk sok ~t: „Csak egy dolog rosszabb annál, hogy beszélnek az emberről: az, hogy nem beszélnek róla.”; „A legrútabb dolgokat is mindig a legnemesebb szándékkal kezdték el.”; „A férfi azért nőszül, mert fáradt, a nő azért megy férjhez, mert kíváncsi: így mind a ketten rosszul járnak.”. Az ~ mondatai rendszerint világosan tagoltak, szimmetrikusak. A szimmetriát gyakran tartalmi ellentét (antitézis) teszi élesebbé, amint a példák is bizonyítják.

A magyar írók művei is bővelkednek ~kban: „Az igaz érzés a legdrágább szépítőszert.” (Jókai M.); „A nő szíve a szemén át mutatkozik, álnoksága a tetteiben, ravaszsága a nyelve hegyén.” (Mikszáth K.).

akrosztichon (görög *akrosz* 'szélső' és *sztikhosz* 'verssor' szavakból): a költői formajáték egyik fajtája; olyan költemény, amelyben a verssorok vagy versszakok kezdőbetűi egy nevet, szót vagy egész mondatot adnak. Ha a verssorok kezdő szavait kell egybeolvasni, szóakrosztichonról, ha pedig betűit, betűakrosztichonról beszélünk. Az utóbbi ismertebb nálunk. A költő általában annak a személynek a nevét rejti el a költeményben, akinek a verset ajánlja; mindazonáltal a költő nevét vagy a költő kedvesének a nevét szokták tartalmazni a verssorok vagy versszakok kezdőbetűi. Főleg a középkori költészetben gyakori, elsősorban a reneszánsz lírában használták. A magyar irodalomban Balassi B. költeményeiben fordul elő (Balassi Bálint nevére). F. Villon költészetében is gyakori, elsősorban ajánlásaiban:

„Viszályt kerülve, legyünk mielőbb,
Ifjak, vének, mind békeszeretők.
Lám, a rómaiaknak ezt ajánlja
Levelében az apostol tanácsa.
Okosak legyünk, révet keresők.
Ne hagyjuk el az igaz kikötőt,
Reátörvén a más tulajdonára.”

(*A jó tanács balladája*, Kálnoky L. ford.)